

Såpörten - en fastlandsraritet i Mora

Birgitta Kvist, Mora

Såpörten (*Gypsophila fastigiata*), har sin enda svenska fastlandslokal i Mora, där den växer på det s.k. Bonäs- eller Morafältet, ett flera km² stort flygsandfält väster om Oresjön. Förekomsten upptäcktes redan omkring 1820 av Carl Gustaf Kröningssvärd och uppmärksammades som botaniskt kuriosum av förra seklets dalautforskare.

Såpörten, som tillhör nejliksväxterna, har också funnits på en lokal i Skåne, men är utgången därifrån sedan 1939, då sandfälten där den växte planterades med skog. I Sverige finns arten dessutom på Ölands alvar och på Gotland, där den traktvis är allmän.

Arten är en sydösteuropeisk hed- och stäppväxt. I Ungern t.ex. är den karakteristisk för vissa av pusztans grässamhällen. Den finns dock även i Tyskland och Finland, där lokalerna liksom i Sverige ligger långt åtskilda från varandra. På våra breddgrader anses såpörten vara en stäpprelikt från värmeperioden efter sista istiden, för c:a 8000 år sedan. Pollenfynd finns från sen-glacial tid.

En annan hypotes är att såpörten skulle blivit införd till Dalarna genom människans medverkan. Mot detta talar dock att även den värmekrävande sandödlan och den grå myran - vilka också anses vara värmetidsrelikter - finns på sandfälten i Mora.

Fig. 1. Flygsandfält nära Bonäs c:a 1910. Runt fältet en *Festuca rubra*-formation, innanför en rad *Arctostaphylos officinalis*-dyner. Foto G. Samuelsson.

I Mora förekommer såpörten på öppna solbelysta sandtytor i stråket Selja - Östnor - Bonäs - Kumbelnäs. Den trivs där sanden är bar och på ställen där marken utsatts för slitage, t.ex. på parkeringsplatsen vid ishockeyrinken och vid stigar, sandtag, motionsspår m.m. Arten är uppenbart konkurrenssvag mot gräs, ljung, mjölon och lavar som islandslav och *Cladonia*arter. Bland såpörtens följearter kan nämnas backstarr (*Carex ericetorum*), bergrör (*Calamagrostis epigejos*) och getväppling (*Anthyllis vulneraria*).

I sanden är det underjordiska rotsystemet väl utvecklat, med en upprepat grenig kandelaberstam, d.v.s. med flera stjälkar utgående från roten. Vanligen går roten med sina grenar mycket djupt och växten är anpassad till att klara av regelbunden översandning. Olof Pettersson i Bonäs berättade att han som barn varit med och grävt upp såpörten åt en vän som skulle ha den i herbariet. De grävde en halvmeter och fick ändå inte upp rotspetsen.

Såpörten blommar under lång tid, från slutet av juni till september och en enda individ kan ha flera hundra blommor. Blomman har en karakteristisk stark doft, inte direkt välluktande, och besöks av många olika arter av flugor. I växtens skottspetsar lever larven till en mycket sällsynt fjäril (*Caryocolum petryi*). Den är helt beroende av såpörten och följer dess utbredning. Enligt en undersökning av Honor C. Prentice, som bl.a. undersökt såpörtens genetiska variation på Öland, har växtens frön ett karakteristiskt utseende, som likt ett "fingeravtryck" är specifikt för varje individ.

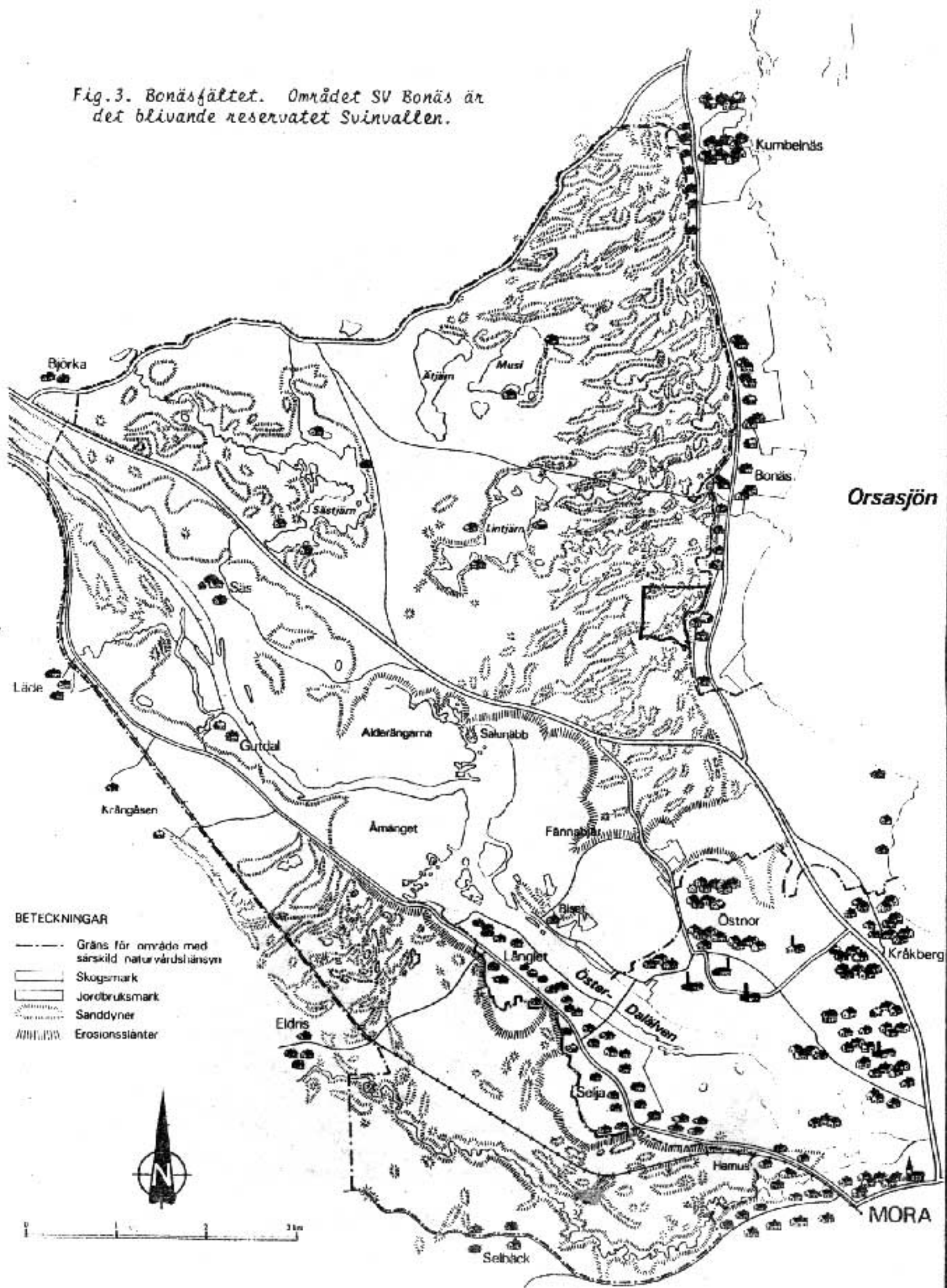

Fig. 2.
Såpört

Sitt svenska namn har såpörten fått för att jordstammen innehåller saponin, som med vatten ger ett kraftigt skum och likt såpa löser upp fett. Enligt Linné kan roten kokt med linne eller ylle rena detta på samma sätt som såpa.

Såpörten är fridlyst i Dalarna och dess öde har oroat naturvänner under lång tid. På Kröningssvärds tid var flygsandfälten i Mora till största delen öppna, med aktiv sandflykt. Till följd av omfattande tallplantering under 1900-talet har den öppna marken successivt förminskats, för att idag endast utgöra en bråkdel av de fordom solöppna dynerna.

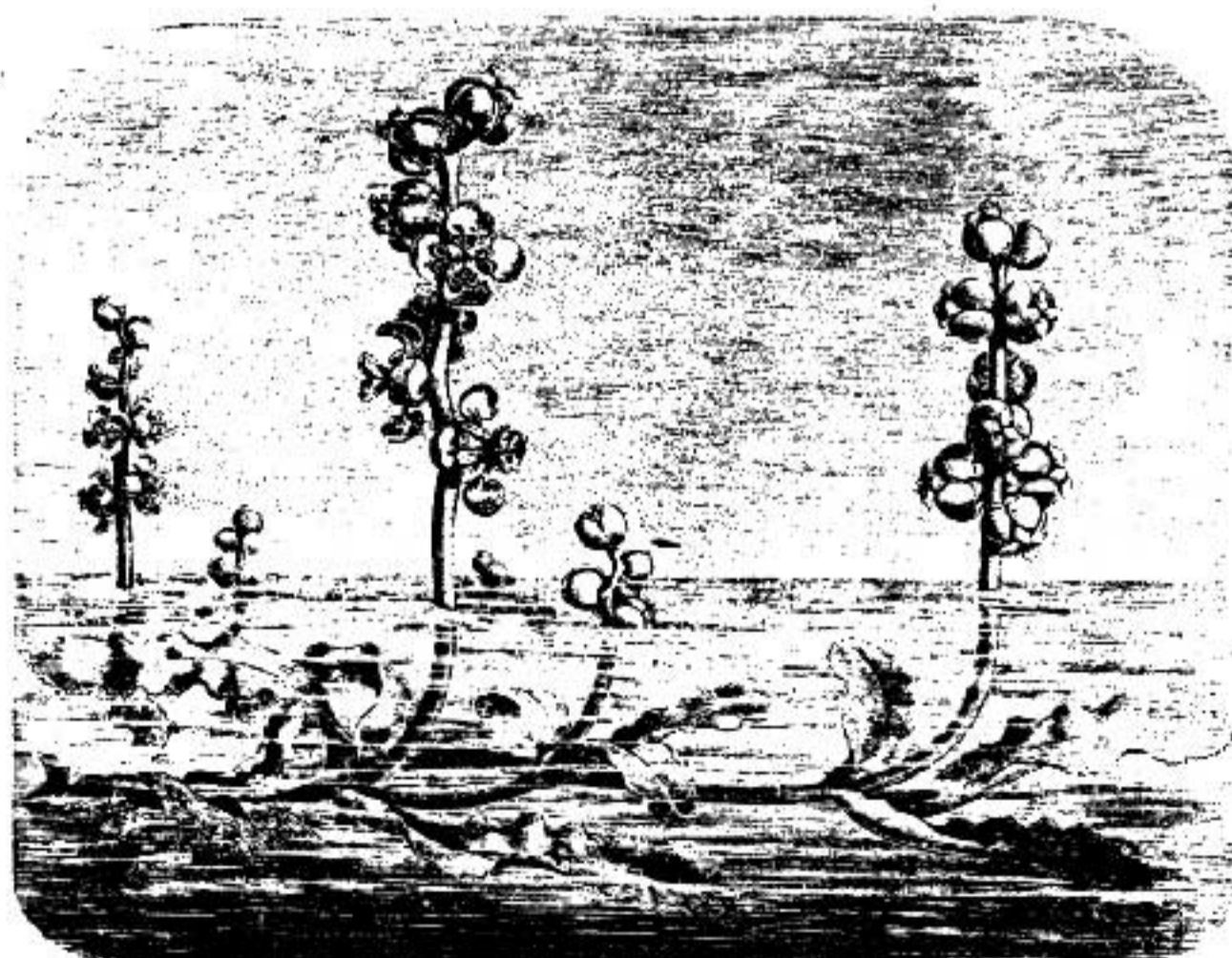
Fig. 3. Bonäsfältet. Området SV Bonäs är det blivande reservatet Svinvallen.

Glädjande nog planeras just nu ett reservat på 28 ha vid Svinvallen, där såväl såpörten som dess solälskande grannar kommer garanteras tillgång på solexponerad sand.

Referenser:

- Almquist, E. 1949: Dalarnes Flora.
Cederberg, B. 1982: Bonäsfältet - en inventering av insektlivet.
1985: Bonäsfältets ändrade ansikte. I "Natur i förvandling", Björnramens jubileumsnr.
Cederberg, B & Lannerbro, R. 1982: Naturvårdshänsyn i skogsbruket inom Morafältet.
Granerot, A. 1984: Vegetation och flora. Moraboken.
Jödahl, E. 1981: Såpörten i Orsasjöns flygsand växer talrikt som ett ogräs. Falukuriren 18/7.
Kröningsvärd, C.G. 1843: Flora Dalecarlica.
von Linné, C. 1986: Svensk Flora (Flora Svecica 1755).
Prentice, H. 1986: Genetic variation within and between Öland populations of *Gypsophila fastigiata*.
Samuelsson, G. 1910: Regionsförskjutningar inom Dalarna. SBT 4:1-57.
Tjeder, B. 1953: Såpört och gråa myror. Dalarnas hembygdsbok.
Weimarck, H & G. 1985: Atlas över Skånes flora.

Pollenet ryker hos krusnaten (*Polemogon crispus*); en vindblomstrig vattenväxt. I axel längs t. h. litta endast märkena från ur blommorna. Se f. ö. texten sid. 300. Efter KERNER.